

ПРИЗНАЦИ НА ОБНОВЛЕНИЕ В ДНЕШНАТА ЮГОСЛАВСКА ЛИТЕРАТУРА

Ганчо Савов

Сериозен и труден проблем е намирането на новото в съвременната югославска литература. Това се обуславя от голямото многообразие на литературни методи, направления и школи, всяка от тях със свои „семеини“ схващания и принципи, със свои талантиви представители и, разбира се, с аргументи, че са носители на новото. А практически не е възможно да се даде обективна оценка още сега на някои от тези творчески методи дали наистина са нови или са само неизживяна мода. (Старото се разпознава лесно!) Всичко това е така, защото поетиката върви след поезията.

Но ако новото трябва да бъде действително литературата на нашето съвремие и литературата в процеса на развитието си, тогава то не се крие някъде по средата между двете противоположности — консерватизма¹ и модата. Такива, каквито се появяват в съвременната литература, те са — както казва големият словенски поет Матей Бор — в повечето случай само „две различни форми на капитулация пред двадесетия век“: първото скрива своята капитулация в „избелели исторически костюми, които миришат на идеен и формален нафталинизъм“, а второто — „в пъстрите дрипи на полуумните метафори, които вонят на психоанализа и машинно масло“. Новото би трябвало да се търси на съвсем друго място: в творческия цъфтеж на родните литературни традиции, обогатявани непрестанно от многогласието на талантите с прогресивно и модерно светосъщане.

ФАКТОРИ НА РАЗВИТИЕТО

Много неща се измениха в действителността, а оттам в мисловния и духовен свят на югославските народи от началото на Втората световна война до днес. Революцията, социалистическото строителство са фактори, които промениха психиката на хората, техния начин на мислене, тяхното отношение към обществените и човешки проблеми и пр. Литературата и изкуството вече не могат да се свеждат до механични „отразители“, не могат да играят роля на средства за развлечение или за злободневна политическа пропаганда, или пък да бъдат опитно поле за субективистични и психоаналитични експерименти. „Проблемът на проблемите днес е ч о в е к ъ т в о б щ е с т в о т о“ — се чува гласът на югославските литературни творци. Оригиначните вариации на тема „човешката съдба“ вече не са популярни, защото отстъпват пред стремежа на писателите да вникнат в сложния духовен лик на отделния човек в новото общество.

Както твърдят редица автори, въпросът не е в това дали литературата взема сюжетите си от днешната действителност. Въпросът е как човекът на изкуството поема импулсите на обществото и на времето, дали ги поема като някакъв обективистичен регистратор и придружител или като личност, оформена чувствено, интелектуално, марксистически и етично. Дребното, личното е време вече да отстъпи, да се отхвърли като старомодност или като буржоазен субективизъм (зависа в какъв вид и с каква тенденция ще ни срещне то) и да се претопа в големите човешки и обществени проблеми, които се появяват при социализма. Оттам идва и становището, че днес трябва да продължаваме да мислим революционно, писателят трябва да умее диалектически да отрича настоящето в името на светлото бъдеще — комунизма, говори писателят Добрица Чосич.

¹ По своята същност консерватизмът може да се обясни като безусловна догматична привързаност към художествените резултати на изкуството и литературата на преминали и изживяни вече класически периоди, нещо, което сме свикнали да окачествяваме като „културно наследство“.

Време е и хората да се издигат до онова високохудожествено-естетическо равнище, от което да приемат литературата като творчество, което постоянно се развива (Милан Богданович). Време е да се разбере още, че истинската революция е продължение на най-прекрасните национални традиции и че модерно е не модното, а трайното в творчеството (Драган Йеремич).

Това са само някои от мненията и становищата на югославските творци за принципите, върху които трябва да почива новата литература и за отношението към нея. Ние не смятаме да се занимаваме с онези, както ги нарече Д. Чосич „подчинени на буржоазната цивилизация“ явления, защото те намират вече по-ограничено място в литературата. Освен това напоследък борбата срещу тях се изостри и те все повече отстъпват.

★

Тенденциите, според които се развиват югославските национални литератури, днес са общи. Затова те се обединяват под понятието югославска литература. Всяка от тях обаче има свои специфични национални багри, свои етнически особености.

Характерен белег на с р ъ б с к а т а¹ литература е нейната първична и неудържима, страстна и примамна сила на чувствата, нейната поезия, поета от природата. Сръбският народен гений е създал дори в разговорния език богата метафорична система, изтъкана от много особени образи и сравнения. Тя е била и продължава да бъде постоянен освежаващ приток за цялото сръбско словесно художествено богатство. И нито странно, че из такъв народ ще се родят много таланти (Десанка Максимович, Оскар Давичо, Стеван Раичкович, Васко Попа, Бранко Милкович)², в творчеството на които тропите ще бъдат не спомагателни стилни фигури, а насъщни средства за изразяване.

Крайните емоционални състояния, така както са изразени в сръбската, не са присъщи на х ъ р в а т с к а т а литература. В нея и силата на чувствата (Драгутин Тадянович, Густав Кръклец, Вйекослав Калев), и дълбочината на трагиката (Петар Шегедин), и хуморът и сатирата (Славко Колар, Станислав Шимич, Мирослав Кърлежа) са сякаш обмисляни дълго и споделяни след умозрително, но не и хладнокръвно изживяване. Характерна е склонността на хърватските писатели и поети към повече размисъл и към философско проникване в широкия ток на човешките преживявания, към съсредоточено осмисляне и рационално изграждане на поетичните образи. Оттам иде например и онзи специфичен и бодър сарказъм, какъвто намираме в произведенията на М. Кърлежа; и избягването на сантименталната отсянка в интимната лирика, както е у Весна Парун.

Неизменчив белег на с л о в е н с к а т а литература е лиричността. Това обаче не се свързва с никакви национални психически особености на словенците. Лириката векове наред е била единствената, в която онеправданият и пробен малък славянски народ е намирал своя духовна утеха. Дори когато словенската литература съпровождаше коренните обрати в новата словенска история и за късо време поемаше всичко, което променяше духа на народа, нейният лиризм не се наруши.

М а к е д о н с к а т а литература е най-младата. Като сравняваме това, което е създадено в нея преди и което се създава сега, можем да заключим, че от две десетилетия насам тя се откъсва от традиционния си възрожденски романтизъм и фолклора. Наедно с това тя се стреми да запази хубавата битова наивност и исконна патетика, които придават особен чар на всичко, което македонците са създали в своята кратка литературна история.

Очевидно националните фактори създават специфичния колорит на всяка една от югославските национални литератури, отличават ги една от друга. Онова пък, което

¹ Сръбската литература обхваща литературите в републиките Сърбия, Босна и Херцеговина, и Черна Гора.

² Цитираме имена само на съвременни литературни творци.

ги свързва по пътя им към постоянното обновяване, са общите прогресивни тенденции и художествени постижения, приемани от предишните литературни поколения.

Югославската литература се развива по пътя на широко съприкосновение предимно със западноевропейските литератури, с техните литературни и естетически разбирания. Тази особеност не е нововъзприета, а улегнала традиция, която вече седем десетилетия упражнява интензивно своето влияние. То, разбира се, не преломи оригиналните творци, защото „голямата творческа мощ може всичко чуждо да направи свое“ (Антун Бранко Шимич, 1898—1925). Затова в днешната литература плодотворно се отрази влиянието на Достоевски, Леонид Леонов и М. Шолохов върху Добрица Чосич, на Ъ. Хемингвей върху Антоние Исакович, на У. Фолкнер върху Оскар Давичо, на положителното от Джеймс Джойс върху Радомир Константинович и от сюрреализма върху Бранко Милкович, Васко Попа и Миодраг Павлович, на Лорка и Есенин върху Звонимир Глоб и пр.

СЪЗДАТЕЛИ НА НОВИ ТРАДИЦИИ

Целта на статията ни е да покажем не всички, а само някои от най-характерните създатели на нови литературни традиции. Заради това изоставяме много прекрасни писатели и поети, които написаха свои значителни творби преди войната или непосредствено след нея, или пък пишат с традиционните методи. Ние например не ще споменем изключителния лирик на югославяните Десанка Максимович (р. 1898), нито най-популярния, най-четен и най-свеж сръбски белетрист Бранко Чопич (1915). Не се спираме и на големия реалист, живописец, родолюбец и общественик Велко Петрович (р. 1884), на живия класик на словенската литература Юш Козак (р. 1892), на необикновено колоритния „импресионист“ в хърватската поезия Густав Кръклец (р. 1899), на тихия и светъл Добрица Чесарич (р. 1902), на зрелия майстор на свободния стих Драгутин Тадиянович (р. 1905), на „черния бисер“ в словенската поезия Алоиз Градник (р. 1882), на винаги актуалния реалист Мишко Кранец (р. 1908), на талантливия епик и лирик в македонската проза и поезия Блаже Конески (р. 1921) и на още много други.

(Интересен е въпросът с онези съвременни творци, които вървят по пътя на протворочията, експерименталните неуспехи, подражателствата и изкушенията, докато стигнат до зрънцето поетична истина. За тях ще поговорим на отделно място.)

Сега бихме искали да спрем вниманието както върху най-силните и забележителни творци в югославската литература, които прокарват пътя ѝ към бъдещето, тъй и върху проблемите, които се разкриват в техните произведения.

Ще прескочим постоянно повтаряните възклицания пред таланта на Иво Андрич (р. 1892), за да посочим най-съществените особености в неговото творчество. Андрич е писател, който намери път да изведе локалните теми върху широкия простор на общочовешкото. В неговите произведения винаги е стоял на първо място стремежът да се проникне до смисъла на живота на живия и вечно вървящ напред обществен организъм. Това той го прави не толкова като пресъздател, колкото като тълкувател на живота в неговите видими и предполагаеми перспективи.

„У всички велики и истински философи и писатели в света — говори Андрич в разказа си „Автобиография“ — съществува идеята за величието на човека, за важността и красотата на неговото призвание на земята. Но има и тъмни сили, които отблъскват тази идея и я рушат където и да се срещнат с нея. В борбата помежду им участват в по-малка или по-голяма степен, съзнателно и несъзнателно всички хора и всички институции в света. На тази идея за величието на човека аз трябва да дам своя дял.“ Така Андрич определя своята мисия в литературата.

Иво Андрич е възпитан в определено време, отличаващо се със свои вкусове и възгледи. Той обаче преодоля целия му ограничаващ „стил“ и стана постоянен съвременник на хората. С други думи успя да стигне до „времето на всички времена“. В това

отношение той превари с модерността си главоблъскащите се модни писатели, защото остана верен на книжовните традиции на своя народ, като ги обнови.

Иво Андрич не е писател-философ. Той е писател-поет, чийто поетичен дар свързва реалното и нереалното, символите и техните действителни превъплъщения в живота. Но чрез поетично осмислена и претворена за нашите сетива история, чрез трагизма и преходността на човешкия живот Андрич внушава една величава по своя оптимизъм философска истина: самичкият човек е нищожен, защото той винаги ще си отиде; но остава човечеството — винаги обогатено, подмладено и укрепено от този човек. Човекът — това е човечеството! С това писателят препраща мисълта ни към действително вечното: силата на младостта, на живота и на света в битката против злото и старото. „Прокълнатият двор“ — тази квинтесенция на Андричевото майсторство, създава тъкмо такава атмосфера. И всичко това Иво Андрич го казва с езика на историята, преданията и хрониките на легендарна Босна, превърнати от гения му в модерна, общочовешка алегория.

Тъкмо това връщане към миналото е един съществен белег за съвременност във фаустовски неспокойното творчество на големия писател. За романтиците, пък и за старите реалисти миналото бе „обетовано“ време. Напротив, Андрич се връща към „тъмните вилаети“ на миналото, за да го стрече и за да изкаже „своята любов, своите огорчения, своего презрение и своята надежда“. Сюжетът за него има значение само като фактически и познавателен материал, чрез който той, „борейки се за светлина, използва мрака колкото се може най-добре“.

„Смуцаван дълго от онова, което ставаше непосредствено около мен, — споделя Андрич — през втората половина на своя живот дойдох до заключение, че е напразно и погрешно да извличам смисъл от незначителните и привидно важни събития, които се случват около нас. Смисъл трябва да се извлича от онези наслойки, които столетия са се трупаели около няколко главни легенди на човечеството.“

Ние веднага можем да добавим, че това е всъщност истинския контекст на цялото творчество на Андрич. Той съчета историята и поезията, сля личността с обществото, намери оная духовна аналогия между миналото и настоящето, която създаде предпоставка да се види и върви към бъдещето.

Друга необикновено богата, а по-вярно най-богатата фигура в днешната югославска литература е хърватският писател М и р о с л а в К ъ р л е ж а (р. 1893), безспорен и ненадминат философ в югославската литература (ако за ненадминат поет в нея определям Иво Андрич). Актуалността и модерността на неговото творчество се съдържа и в естетиката, и в сюжетите, и в продуктивната му и активизираща обществена и политическа мисъл. Та и затова някои критици недвусмислено определят времето между двете войни като „Кърлежово време“.

Характерно за творческия път на М. Кърлежа е постоянното обновяване. То представлява градация, която започна от обобщеното виждане на обществените недъзи, премина през проникването в психиката на отделната личност и стигна до разкриване, до духовен и марксовски художествен анализ на всяка съставка от обществото, за което говори. Актуалността и новаторството на Кърлежа може да се схване съвсем добре в неговата нова пиеса „Аретеи или легенда за света Анцила“. Това е реалистично-фантастично-алегорична драма. Свързана е съвсем непосредствено с нашето време и открива каква трагична опасност надвисва над хората, когато властува озвереното плиткоумие на реакцията. Някои критици с право свързват появата на драмата със страстната отзивчивост на Кърлежа към развихрянето на неофашистките настъпления по света. В едно общество, където вилнее реакцията, често се живее като звяр между зверовете. Там трябва да бъдеш звяр, за да бъдеш сит, казва един Кърлежов герой. Действието се развива днес и преди седемнайсет века. Персонажът обаче влиза от третия в сегашния век като от една стая в друга. Аналогията между деспотичните държави е разбираема —

живото на звяра никога не може да бъде по-високо от зверското. За това времето не играе роля.

Миналата година се появи третата част от романа на Кърлежа „Банкетът в Блитва“ (първата и втората част излязоха през 1938—39 г.), блестяща сатира за две въображаеми буржоазни държави. За тях е измислена цяла агонизираща история, толкова правдоподобна, че всеки би намерил нещо, което да прилича на историята на собствената му страна. Този алегоричен саркастично-есеистичен памфлет срещу патологичния свят на капитализма, респективно срещу войната, е на по-високо идейно и художествено равнище от антивоенните разкази на Кърлежа. Тогава писателят критикуваше. Сега той заклеймява! Галерия от кървави марионетки — жестоки и глупави, но властни и могъщи влачат окървавени следи, гонят се задъхани в кървави пари по сцената на една неписана, а позната всекиму история на буржоазната държава. Те разиграват своята биография и възбуждат срещу себе си омразата и проклятието на мирните хора. Една лаконична и жестока мисъл дава характеристика на плиткоумния свят на безчовечеството: „За войната можем да декламираме, да философствуваме и да теоретизираме колкото си искаме и както си искаме. Но нещата са много по-прости, отколкото могат да се изразят с думи... Войната има една цел: смъртта на противника. Да воюваш значи да искаш да убиваш неприятелите. Да воюваш правилно и на висота значи: да убиваш много и добре, т. е. сигурно и ефикасно...“

По-силно потвърждение на антимилитаристичните и прогресивни идеи намираме в новия роман на Кърлежа „Знамена“. Тук и събития, и хора са конкретизирани. Намираме ги в една от най-съдбоносните и преломни епохи от историята на Хърватско и Сърбия — времето около Първата световна война. Романът съчетава реалистично-художествения, сатиричния, публицистичния, есеистичния и полемичен дар на М. Кърлежа. С тази книга той сякаш затъпква с последен удар омразния гроб на онова хиляво (в „Завръщането на Филип Латиневич“) и алчно (в „Глембаеви“) общество от „търговци на национални идеали“ и „мистификатори-патриоти“, което гризеше хърватския и сръбския народ.

Писателят Добрица Чосич (р. 1921) влезе почти изведнъж в литературата като зрял и оригинален творец. Още с първото си произведение, романът „Слънцето е далеч“ той постави парливи етични и обществени проблеми — за хуманизма в революцията и за верността към революцията. (Трябва ли да загине онзи, който е нарушил революционната дисциплина или не?) В другия си роман „Корени“ Чосич проследява един бурен период от историята на Сърбия — трагичната разруха на патриархалността в сръбското село в края на 19 век. Особеното в това произведение е, че авторът прониква в човешката трагедия на хората от село („не селяните, а хората от село...“); трагедия, предизвикана и от личните съдби, и от предразсъдците, и най-вече от капиталистическите обществени условия, които се настаняват в Сърбия по онова време.

С третия си роман „Делби“ Чосич се върна наново към партизанската тематика и обобща като в една монументална метафора своите, както ги нарече естетът Драган Йеремич, антимитски концепции, т. е. „борбата против митовете и против тяхното въздействие върху човешкото съзнание“. Митовете — говори един от героите на романа, Бата Павлович — са психологическа необходимост за поробените народи (цит. по Йеремич). А Чосич иска да представи борбата, като я очисти от мита за мнимото триумфално шествие на революцията. Още Павел от „Слънцето е далече“ си представяше революцията „като развълнувана гора от юмруци и пушки... като река от хора, които с портрета на Ленин и с лозунги „Да живее социалистическата революция!“ и „Долу буржоазията!“ атакуват барикадите“. Но когато революцията дойде, тя се превърна в дълго и самотно атакуване на малки отряди. Те имаха само по няколко стотин патрона, те живееха в развалини, в поражения и отстъпления... Животът сурово, безжалостно прекатури митът. Митът се разруши. Истината възкръсна. Митът трябваше да се разруши, за да победи

революцията. За нейната чистота и трудности, казват „Делби“, откровено трябва да се говори. Защото тя продължава и защото нито един свят не е такъв, че да не заслужава революционно да го отричаме и да го променяме към по-висши, по-човешки форми. Такъв е законът на диалектиката, такава е диалектиката в името на революцията. Трябва да знаем, че пророчеството не е инвестиция за бъдещето. Пропагандата още по-малко. Ние не знаем какво е това рай, ние не вярваме в рай, ние не желаем рай за хората! Борбата за комунизъм не е правене на gratuitни билети за бъдещето. Това е борба на революционно отричане на света и духа, който с всички средства и без скрупули иска да е съвършен и вечен.

Значението на белетристиката на М и х а й л о Л а л и ч (р. 1914), един от най-големите югославски епизи и поети на човешкия трагизъм, се състои в това, че той прониква до духовните дилеми у онези хора, партизаните, които са решили в името на комунизма да подадат ръка на лишенията, нещастията и смъртта. Михайло Лалич е писател, влюбен в човека и в истината. Сам се е срещал много пъти със смъртта и затова откровено говори: борците срещу мракобесието, тези обикновени хора, издигнати до символи на свободата, не вървяха в борбата като в триумфално шествие. Това бяха хора, които знаеха, че живеят в земен ад. В „Сватба“ той отхвърли естрадната патетика като рушителка на идеите на комунизма, като тотална лъжа и като подстрекател към оглушаващ фанатизъм. А от романа му „Хайка“ се вижда, че тази негова концепция е прераснала в по-вярно и по-точно предопределяне мисията на човека — да участва във „вечното стълкновение между доброто и злото, в изкушенията, в страданията и във величието“. „Хайка“, както и „Сватба“, има характер на епопея. Но докато „Сватба“ е епопея на героизма на черногорския народ, „Хайка“ е апокалиптична картина на суровата действителност на живота и борбата. Своя анализ на трудно досегаемите психически противоречия у човека и тяхното преодоляване, М. Лалич е изградил върху националната основа на сюжета си: хайка четници кръвожадно преследва малка група останали сами партизани. Физическият и нравствен конфликт помежду им трябва да ги постави: героична смърт или унизително поражение. Това е дилема, която човек разрешава сам, използвайки сякаш онова, което е най-силно у него. Идеята свързва този роман с „Лелейска гора“. И в него човекът е обграден от кошмарните окови на войната. Останал сам в Лелейската гора, партизанинът Ладо Тайович е преследван като животно от четниците. Но този човек не е обезумял от страх беглец, а силна личност. Той приема битката. Тя от своя страна го учи „да се брани и да напада, да заобикаля примките и ги поставя другиму“. Борбата и закалката в нея са основното съдържание на романа.

Творчеството на споменатите писатели показва, че психологията на човека в шествието е основен проблем пред тях. Някога на този проблем се гледаше със съмнение (от привържениците на социологизма и схематизма!), защото не се правеше разлика между буржоазното психоаналитично раздробяване на човешката душа и философско-психологическия анализ на съкровения, достоверен духовен свят, в който живее човекът. Сега по този въпрос няма различни мнения, защото се знае, че прогресивният писател не се обръща към психологията на личността, за да избяга от обществените въпроси, а напротив, психологията му помага да ги изясни докрай. Личността — споделя Оскар Давичо — е обществен продукт в най-съвършена форма. Светоусещането на човека, свободното, ново светоусещане, което се намира в състояние на оформяне и което понася контраударите на още непреодоляното и овехтялото, са един нов вид обществена обвързаност. Съвсем нормално е свободният човек при социализма да влиза в нови и нови отношения. Тогава той започва да представлява за писателя обект с такова значение, каквото имат новите форми в обществения и в личния живот.

С тълкуването на психологическите реакции у хората се занимават още много видни югославски творци, всеки със свои намерения, всеки със свои стремежи, задачи и методи.

Вниманието на хърватския писател Р а н к о М а р и н к о в и ч (р. 1913) напери-
жер е насочено към подсъзнателното у човека. Подсъзнанието е скътано и скрито място,
където се наслояват много добри, но и много отрицателни и гибелни духовни подстре-
катели. Те извършват силно въздействие върху човешката психика. За да отхвърли
пронично еснафските наслености, за да разобличи религиозната отрова, за да покаже
губелното влияние на комплексите и на психозите, натрапвани от реакционните идеоло-
гии (той често взема за пример нацизма) за превръщане на човека в унижено духовно
същество, Р. Маринкович създаде свой съвсем особен стил. В него сплита реалистичното
с пародията, често напуска класическите начини на композиция, взема нещо от сати-
рата, абстрахира се понякога от външните прояви, за да остане по-дълго в подсъзнанието
и така да анализира по-вярно същинските подбуди. Всичко това го прави не със сред-
ствата на фрейдистката психоанализа, а с уменията на даровит психолог.

Оригиналният разказвач В ъ е к о с л а в К а л е б (р. 1905) обаче не разчита
на разкриването човека отвътре. Той подробно се спира на всеки негов външен трепет,
на всеки негов жест, на всеки поглед към природата, на всяка негова дума и то не откъм
философската им страна, а откъм емоционалния отклик. И той, както и Михайло
Лалич, поставя човека в естествени драматични състояния. Но за разлика от него Калев
разкрива неминусемата победа на бореца, с по-видим оптимизъм и безупречна вяра.
Това е така, защото и целите на двамата писатели са различни: Лалич се старае да покаже
трудността на борбата, а Калев — да изтегли нишката, която води към нейния оптими-
стичен, светъл и красив край. Затова и някои ситуации Калев наблюдава през симво-
лична стилизация, гротескно или алегорично. По начина, по който извлича поетичната
истина (чрез външно наблюдение) с Калев си схожда А н т о н и е И с а к о в и ч
(р. 1922). Оправдано се счита, че той е най-големия майстор на подтекста в сръбския
разказ, подтекст, сплетен в лаконизма на диалога. Исакович е етичен писател. Тъкмо
затова в творчеството си той поставя проблема за нравственото съдържание на войната
чрез личните преживявания на своите герои — партизаните. Те не са доктринери, хора
с много принципи и с малко човешки чувства, а жива, буйна човешка вода. Те отхвърлят
войната като неморална проява и утвърждават революцията с нейните етични, естети-
чески и оптимистични черти.

И в словенската белетристика има такъв писател — Б е н о З у п а н ч и ч
(р. 1925). В партизанския си роман „Седемте“ той даровито разкри човека в социална и
емоционална дълбочина. А неговият сънародник А н д р е й Х и н г (р. 1925) изтласка
хроникерството от белетристиката, т. е. показва, че и без него могат да се създават
творби за определено време. Освен това Хинг добави към съвременната словенска проза
едно качество: интересът към моралните проблеми на днешния човек. Писателят обърна
внимание върху „етичната и интелектуалната отговорност на човека“.

Към споменатите автори дотук, можем да добавим и имената на: Александар
Вучо, Ерих Кеш, Славко Колар, Иван Дончевич, Цирил Космач, Иван Потърч, Франце
Беук, Антон Инголич, Славко Яневски, Тапко Георгиевски и др.

Спецификата на поезията несъмнено разтваря пред поетите по-други хоризонти
от тези, които имат пред себе си белетристите.

С любовната си лирика хърватската поетеса В е с н а П а р у н (р. 1922) иска
да навлезе до същинската истина за любовта и красотата, до истината за съдбата на
жената-робиня на своята люлка — любовта, до смисъла на живота. В. Парун обхваща
и тълкува живота с една особена, зряла наивност. Болката, която животът натрапва
на човека, говорят стиховете на поетесата, може да се преодолява с любовта към всичко,
което е достойно за обич. Една от целите на поетесата, както споделя самата тя, е да опо-
знае достойнствата на човека. Импулсът за това дирене се крие в неудовлетвореността от
своето, което човекът изживява външно. Именно жаждата да се стигне до по-висшите,
скритите достойнства на човека поетесата превръща в поетичен акт. По-рано в поезията
й преобладаваше моментът на емоционалното виждане на света, откъдето и творбите й

представляваха до голяма степен чувствено преживяване. Сега поетичният акт прерасна в по-високо, етично и философско качество. Оттам иде и стремежът на поетесата: „Бих искала онова, което пиша и което съм написала, да бъде поезия на човечността.“

Словенският поет М а т е й Б о р (р. 1913) бе преди войната и сега си остана един от най-последователните поети на революцията. Той върви по съвсем свой път — оригинален, емоционален, идеен, модерен и антимодернистичен. В цикъла си „Пъщественик вървеше през двайсетия век“ поетът изразява една своя идея в няколко алегории и достига до поетично раздвижване на няколко проблема. Те могат да се нарекат просто: призив към съвременния човек да не се подчинява духовно на ужасяващата си-вота, бездушие и тежест на модерната западна „цивилизация“. Този цикъл е синтез на цяло философско схващане, на стремеж да се даде отпор на упадъчния кошмарен свят на технократизма, който внушава, че бъдещето ще бъде система от механизми, че ще от-мрат и човешките чувства, и изкуството.

Още много поети внесоха нови черти в югославската поезия. Ю р е К а щ е л а н подсили хуманистичните черти на хърватската лирика и я ориентира още повече към обществените проблеми. Ц е н е В и п о т н и к обогати словенската поезия с прекрасна метафорика, а Й о ж е У д о в и ч успя да преодолее външната логика на поезията и да ѝ вдъхне езика на „лиричния разум“. С т е в а н Р а н ч к о в и ч добави нови и съвременни музикални качества на сръбския стих. М и р а А л е ч к о в и ч стана изразител на мислите на свободната жена. С л а в к о М и х а л и ч с истински модер-ни средства изправи творчеството си срещу упадъчния интелектуализъм. Г а н е Т о д о р о в с к и осъвремени до голяма степен македонската лирика и др. и др.

ИЗКУШЕНИЯ ПО ПЪТЯ

Модерният догматизъм или „авангардизмът“ проникна няколко години след Втората световна война в югославската литература. Той дойде първоначално като смътно желание да се противопостави на схематизма. После запълзя повече по законите на нир-цията, плагиатството, снобизма и литературната суета, отколкото като някаква духовна потребност. Модните естетически теории и анархистични програми търсеха логиката на „бунта“, та да могат най-лесно да възлекат творците в заблуда. Но авангардистичните тенденции останаха общо взето в рамките на петоразрядната литература, независимо от шума, който създаваха около себе си. Те не можаха да докажат нито една от своите хи-потези за „страшната трагична изгубеност на човека“, просто защото това няма никакво потвърждение в живота. С други думи „бунтът“ на модното не можа да поеме върху себе си и частица от съдържанието на социалистическата културна революция в Юго-славия. Той бе само мътна и неорганизирана (и дезорганизираща) стихия, изкушения по пътя към новото, експеримент, който, ето дойде вече време да бъде забравен, отр-чен и изгонен от сферите на социалистическата културна политика. Казваме дойде време, защото напоследък Партията и обществеността подеха непримирима борба срещу остатъците от съвременното декадентство, срещу „дребнобуржоазната стихия“.

Процесът, през който премина днешната югославска литература, бе процес на преболяване, на създаване имунизация. Процес, в който преходното и нездравото загиваше само, защото бе оставено да се бори със своята солидна и здрава противопо-положност — литературата, изградена върху основите на марксистическата естетика или писана от свободолюбиви и прогресивни хуманистични позиции. Под сянката на голе-мите творби на М. Кърлежа, Д. Чосич и др. избледняха и пресъхнаха много „дълбоки“ си поданици.

В процеса на истинското творческо търсене нови изразни възможности има много трусове. Но това са ясно различими депресии. Тук, в този процес на търсене, жертвата на творците, поставили за своя жизнена цел намиране пътя към новото и трай-

ното (независимо от временните им илюзии), е извънредно голяма. Често те разпръскват и изтощават своите сили в този процес и в борбата със старото, затъват в изкушенията пред мнимото новаторство на модните авторитети и пр. Ясно е, че те могат и да не стигнат там, за където са се запътили, защото никой не знае и не може да предвиди крайните резултати в изкуството. Но пък техните успешни произведения съществуват като важна предпоставка за разкъсване обръчите на конвенционалното, на консервативното. Ето, с такива очи трябва да се гледа на творчеството на талантливите, търсещи и противоречиви творци като О. Давичо, В. Попа, Р. Константинович и други.

В произведенията на О с к а р Д а в и ч о (р. 1909) има нещо, което го прави наш, балкански литературен Пикасо. Давичо преминава през всички авантюри на съвременната мода, старайки се, кога успешно, кога безуспешно да я привлече на служба на прогреса. Впрозата и поезията му могат да се намерят толкова метафоромански недоумици, колкото и чисти поетични бисери. Един наудържим, но обмислен и дисциплиниран процес е подчинил способността на О. Давичо да ражда както чудновати и изключителни (в сборките „Вишна зад зида“ и „Загледани очи“), така и ексцентрични и сюрреалистични метафори (във „Флора“, „Тропи“). С даването неограничена свобода на вътрешния си „психически автоматизъм“¹ Давичо се случваше да отива до самоцелно записване на неразгадаеми шифри. Понякога те бяха толкова непонятни, че не можеха да бъдат повед до какъвто и да е асоциативен процес у читателя. С това се ограничава и неговото изкушение пред новото.

Иначе Давичо е носител на прекрасна поетична мисъл. Оставил в себе си да разгорява „смисъла на свободата“ — любовта, Давичо започва по чуден, непознат досега в югославската поезия начин да я разбира като близка и осезаема материя, която посреща ударите на всичко, което се нахвърля като рушител на живота. Постоянната вътрешна динамика, която движи поезията на О. Давичо, е примамлива и заради това, че около нея няма граници, в рамките на които да се блъска. Тя е „непрекъсната свежест“, която винаги е очаквана с трепета и предчувствието за нещо прекрасно. Тя не се побоява да бъде и мелодия, и есе, и марш, и възхитен призив, и ритъм, и политическа реч, ако това е необходимо. Една вихрена поезия, която наистина няма равна на себе си в днешната югославска литература.

Антиаскетизмът е важна особеност на прозата на О. Давичо. Аскетизмът и революцията са несъвместими според него. Борецът може да бъде истински само тогава, когато е пълнокръвен човек. Отказването от всичко земно е не само антиприродно, абстракция, но и ръждиво оръжие на борбата, романтично и фалшиво украшение и мнимо достойнство. Такива лъжеидеални личности, като прекрасния човек Мича от романа „Поема“ или догматикът Вук Ърсавац от „Бетон и светулки“ се движат сами сред хората, независимо от чистотата на подбудите. Техните догми ги отвеждат далеч от живота, те стават смешни самотници и неразумни бойци, или пък, не дай боже да се издигнат по обществена стълба — превръщат се в деспоти над хората и роби на своя собствен деспотизъм — аскетизма (такъв е Вук Ърсавац).

Когато се говори за перипетиите, през които минава интелектуалната поезия преди да стане поезия, не може да се отнесе името на поета М и о д р а г П а в л о в и ч (р. 1928), творец, за когото мненията не могат да се покриват едно с друго и до днес. Експерименталният му период, в който той търсеше път към окончателно творческо съзряване, е твърде лъкатушен. Преди няколко години излезе сборник с негови разкази „Мост без брегове“. С няколко изключения те бяха нещо като бляскава преходна мода — мост, който наистина не можеше да намери брегове край себе си. Идеята на разказите се съдържаше в мисълта, че животът е наниз от безбройни клопки, страшни и непреодолими. В талантливата си поезия и драматургия М. Павлович е все още много

¹ „Психическият автоматизъм“ е творчески метод на буржоазната литература, според който изкуството е само една автоматична, механическа регистрация абсолютно на всичко, което човек успее да „улови“ в своето съзнание и подсъзнание.

неясен, разхвърлян, преплетен, драстичен, независимо от това, че излиза понякога от границите на интелектуализма, за да ни каже нещо. Него преди всичко го спират субективистични и сюрреалистични символи и видения за съдбата на модния „съвременен човек“. ¹ Някои критици изтъкват като качество на М. Павлович тъкмо тази негова „некомуникативност“, т. е. липсата у него на връзка с читателя (Зоран Мишич). Други трезво отхвърлят „дълбоката заблуда“ на даровития поет, който спиритуализира темите си, за да „се превърнат те в символи, в думи от объркания речник на интеллигентщината“ (Павле Зорич).

Напоследък обаче Миодраг Павлович се върна към разбираемата поезия (в сборната си „Мляко на извора“). С това той изясни и съкровения си стремеж — да покаже и сподели истината за вечната диалектика на живота. Преди това поетът остави на югославската поезия и прекрасни патриотични стихове. С тях той внесе една съживена и дълбоко изживяна любов към родината и откъсна патриотичната поезия от празната ѝ патетика, от заучените фрази, от овехтелите символи и стандартното самодоволство, в което тя изпадаше. След поезията на М. Павлович вече никой не се осмелява да пее риторични банални лъжепатриотични химни.

Интересна поява в белетристиката е Радомир Константинович (р. 1928), твърде типичен представител на интелектуалното крило белетристи и експериментатори. Изолираността на това, което пишеше преди да се появи романа „Изгрев“ (1960 г.), пречеше на критиците да дадат оценка на творчеството му. Романът „Дай нам днес“ (1954 г.) например, независимо от идеята си (стремежът на малкия човек към любов, мир и свобода в днешните времена на опасности и надежди), бе написан крайно „херметично“, т. е. в неразбираема форма. Изкушението на Р. Константинович пред мнимото тайнствено величие на непонятното сега сякаш е изкупено с поетичния му роман „Изгрев“. Това е есеистично написана символично-философска легенда за Юда Искариотски — според писателя оня грешник, който продаде символа на митическата красота Христос от страх за своя живот. Константинович е изградил романа си тъкмо върху философското тълкуване на понятието с т р а х. Само хората, които днес живеят пред постоянно надвисналата опасност от ядрена гибел, могат да оценят какво е животът и каква е неговата красота, казва произведението.

Любопитен в развитието си е хърватският писател В л а д а н Д е с н и ц а (р. 1905). Един от изтъкнатите реалисти, той пишеше за живота на далматинския човек и търсеше да открие елементите на неговата духовна чистота и богатство. С романа си „Пролетта на Иван Галев“ обаче Вл. Десница се ориентира към модерната есеистична проза и прие становището на някои западни естети, че в съвременното литературно произведение не трябва да се случва нищо, то трябва да няма никаква фабула. Покрай многото размишления и дилеми (за изкуството, за красотата, за смъртта, за еснафството) писателят стига и до явно неустойчиви философски заключения. Например, че всички твърди принципи в живота са само възможности, че единствената истинска действителност е действителността на страданията и пр.

Още няколко писатели и поети са по своему верни на неприемливото схващане за абсолютната трагичност на живота. Те преувеличават до неимоверност дребните спънки в ежедневието и ги считат за рушител на техния парадоксален интелектуален догматизъм, който казва: животът нямаше да бъде трагедия, само ако всичко в него бе построено по идеални схеми.

Един прекрасен поет, Б р а н к о М и л к о в и ч (1934—1961) не можа да издържи на изкушението пред философията на трагичността. Голямото у него бе, че той като никой друг от своето поколение успя да извлече поетичните звуци на сръбската земя. Милкович създаде изключително хубава лична, патриотична и философска, но тра-

¹ „Съвременният човек“ в света на модната литература е едно нереално психопатологично, слабо и убито от живота същество, някакъв безпомощен и хилав интелектуалец, смазан от психически травми и от комплекси за своята изгубеност и трагичност.

лична поезия. Тя не се откъсваше от изворното съвършенство на символиката, подсказана от народната лирика. Но поетът се разви под силното влияние на следвоенния упадъчен символизъм и животът за него постепенно се превърна във философско понятие за смърт. Максимумът „Хората са мъртви, а не смъртни“ стана смислов израз на цялото му творчество. „Животът, който живеем — това е смърт. Животът е в бъдещето, а то идва след смъртта!“ — тази гибелна философия за „изгубеността на човека на земята“ Бр. Милкович не можа да преодолее и са самоуби.

Интересни и талантливи, но твърде дискуссионни по своята проблематика творби за трагичното в живота пишат Петар Шегедин (р. 1909) и Миодраг Булатович (р. 1930). Първият прониква в патологичното, в страданията, в ужаса пред самотата, предизвикани отчасти от злокобното влияние на католическата църква и духовната изостаналост; възмущеният свят за неговите герои е символ на мъчение. Вторият гледа живота през време на окупацията само в светлината на грозното и злото и го вижда като страховтна кошмарна действителност, из която няма изход.

През територията на трагичността превежда поезията си и Васко Попа (р. 1922), най-особеният поет в съвременната югославска поезия. И неговият път мина през сюрреализма, както е при М. Павлович и О. Давичо. Но нему той остави експериментите си и благодарността само за хубавото, което получи от него. Критично възприет, сюрреализмът му помага сега да вижда грозотата през особени, окарикуриращи лещи, за да я отрече. Затова пък и всяко отричане на живота Васко Попа подлага на ефикасна ирония, на жлъчна и саркастична сатира. А еснафството — говори поезията на Попа — е урод за нашето общество и такова то трябва да се види от читателя. Изкушенията на сюрреалистичната „универсална“ метафорика не привлякоха за дълго В. Попа. Поетът все чара и философията на флора, метафоричния и образен свят на народната поезия, които издигна до обобщени съвременни поетични средства.

Талантливите творци, чиито процес на експериментирание още не е преминал, са естествено млади хора. Тук е да речем Иван Сламниг, най-даровитият представител на онзи група хърватски разказвачи (Антун Шолян, Воислав Кузманович, Иван Раос, Слободан Новак), която все още се намира в състояние на оформяне. Тези писатели, заедно със сръбските си колеги Мирко Ковач, Бранислав Шчепанович и Данко Попович, търсят нови форми, с които да изтрият „някакото разстояние между писателя и читателя“. Мисловно-поетичните концепции на словенските поети Данил Запци и Янез Менарт все още не могат да се освободят от резигнацията, предизвикана от миналата война и от неумиротворения свят. Македонският талантлив майстор в интимната поезия Матея Матевски се движи в сферата на убеждението, че „животът е една поезия на авантюри, в която илюзиите се губят“. Съзряването на тези автори е въпрос на бъдещето и за резултатността от това, което те ще донесат окончателно, още не може да се каже нищо.

ПЪТЯТ

Не смятаме, че е необходимо да повтаряме обобщенията, които вече са казани в отделните части на статията. Но накрая все пак се налага един въпрос: какво характеризира обновителния процес в днешната югославска литература? Отговаряме: това е широкото третиране на въпроса за дълбокото опознаване на човека, неговите естични, естетически, обществено-политически и нравствени достойнства.

В стремежа си да оздрави литературата марксистическата критика вече все по-остро подлага на обстоен анализ малки и големи автори и авторитети. Тя все по-остро преежда нездравото, оставя незрялото да съзре и изтъква онова, което води напред и помага да се издигне духовния облик на човека при социализма.

Защото — нека цитираме думите на Мирслав Кърлежа — „да бъдеш поклонник на онези вечни национални ценности, които са само идеалистическа константа в живота

на един народ; да бъдеш жрец на изпобърканите параноидни стилове и вкусове, капризными символами на истинската свобода; да бъдеш скептик спрямо всяко социалистическо отношение или принцип, респективно спрямо историко-материалистическия метод; гласно и нахално да се съмняваш във всяка, дори опитно доказана материалистическа истина, че политическите мотиви могат да бъдат извор на постично вдъхновение, — всичко това днес е дясна политика. А историческият опит е проверил, че дясната политика в културната област е съживяване на онова магнитно поле на съзнанието, което води никъде. За да освободи човека от магията, човешкият ум по своя път си служи все още с диалектическите формули. Той претендира, че този метод е относително най-интелектуален и най-инвентивен. И затова да се постави този метод под въпрос не значи да се съмняваш само в метода на мисленето, но и в правилността на всички политически резултати, постигнати чрез него“.

Тези думи напълно съвпадат с онова гледище, от което се изхожда в Югославия в отношението и оценката на литературното творчество. Особено напоследък. То ни помогне в борбата за утвърждаване на литературата с голямо обществено и човешко значение и за отстраняване на онова, което явно е реакционно и чуждо на социализма, което, както се казва в заключенията на ЦК на СЮК, трови здравата атмосфера в обществото.

Такъв е пътят на днешната югославска литература към нейното истинско обновяване.